

України, 30.05.2023 р. умисно не прибув за вищевказаною повісткою до ІНФОРМАЦІЯ_2 для відправки до військової частини НОМЕР_1. [4].

Підхід законодавця щодо бланкетності диспозицій ст.ст. 336-336-2 КК України вбачається правильним, оскільки розпочата 2014 року війна росії проти України свідчить про необхідність постійної адаптації законодавства у сфері мобілізації до змінюваних умов у цій сфері, а тому внесення змін до регулятивних норм (Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та ін.) сприяє сталості кримінального законодавства України і єдиній кримінально-правовій політиці України у сфері мобілізації в умовах воєнного стану.

Перелік використаних джерел:

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Кримінальна справа № 555/1370/23 // Архів Березнівського районного суду Рівненської області.

Голуб Олена,

ад'юнкт кафедри кримінального права
та кримінології Дніпровського
державного університету
внутрішніх справ

Науковий керівник:

Людвік Валентин Дмитрович,

доцент кафедри кримінального права
та кримінології Дніпровського
державного університету
внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

**ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ**

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи в умовах збройного конфлікту є найбільш резонансними кримінальними правопорушеннями, що підіймають хвилю громадського обурення та супротиву. Дослідження сексуального насильства та його ефективне попередження неможливе без дослідження жертви

кримінального правопорушення.

Воєнна агресія Російської Федерації впливає на психоемоційний стан людини та наразі створила стан постійного стресу, у якому доводиться жити громадянам нашої держави. Це породжує фізичне насильство навіть серед мирного населення на підконтрольних територіях нашої держави. Особливої уваги потребує фізичне насильство, що набуває форми сексуального.

Фактично кожна війна у світі супроводжується сексуальним насильством. У безлічі випадків згвалтування та сексуальне насилля стають чи не найбільш поширеним способом знущань над незахищеними цивільними людьми та полоненими.

До прикладу, у документах Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (МТКЮ), звітах Комісії експертів ООН, місій ООН, неурядових організацій сексуальне насилля виділяють як окремий вид воєнного злочину, який супроводжував етнічні чистки, масові вбивства, утримання у концентраційних таборах. Здебільшого жертвами ставали представниці жіночої статі різного віку, хоча такого насилля зазнавали хлопці та чоловіки [1].

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України війська агресора застосовують сексуальне насильство саме як інструмент ведення війни, зокрема, для залякування, помсти чи «покарання» цивільного населення на окупованих територіях. Сексуальне насильство застосовується як до жінок, чоловіків, так і до дітей.

На жаль, статистичні дані та судова практика свідчать про те, що наслідки сексуального насильства, зокрема, щодо неповнолітніх осіб, часто є невинними, зокрема, якщо дитині не було надано своєчасної допомоги.

Історію вчення про жертву кримінально протиправного посягання, їх психологічні типи спостерігаємо вже в стародавніх легендах та міфах. Древньогрецький цар Фів Едіп (трагедія Софокла "Цар Едіп") – тип особливого винної жертви, визначений сьогодні як "комплекс Едіпа" або "Едіпова вина". Едіпів комплекс – поняття психоаналітичної теорії, яке описує стосунки, потяги і почуття, які з'являються у дитини під час входження у фалічну (істеричну) стадію психосексуального розвитку у віці від 3 до 5 років [2].

Згодом у кінці XIX – на початку XX століття тема жертви стала досліджуватися в працях фахівців кримінального права та процесу, психології та кримінології та криміналістики. Серед першопрохідників віктимологічної тематики – автор дослідження "Вбивство та його мотиви" Ф. Джас і А. Фейєрбах з його книгою "Документальне викладення знаменитих злочинів". Описуючи випадок одного із вбивств, А. Фейєрбах говорить про жертву цього злочину, що "...він був причиною всього, що з ним сталося, і йому належить велика частина тяжкої моральної відповідальності за власне вбивство" [3].

Згодом створення віктимології пов'язане з іменами Ганса фон Гентіга (1888-1974 роки) і Бенджаміна Мендельсона (1900-1998 роки) [4].

Віктимологія (від лат *victim* – жертва і грецька *logos* – поняття, вчення), область знання на стику педагогіки, психології, соціології, кримінології та етнографії, що вивчає різні категорії людей – жертв несприятливих умов соціалізації. Термін «віктимність» запозичений з кримінології, спеціальний розділ якої – юридична віктимологія, предметом якої є вивчення жертв кримінальних правопорушень.

Жертвою кримінального правопорушення, за твердженням сучасної кримінологічної літератури, є окрема людина або група людей, яким кримінальним правопорушенням прямо чи опосередковано заподіяна моральна, фізична чи матеріальна шкода.

З точки зору механізму кримінально протиправної поведінки жертва має бути віднесена до елементів кримінологічної ситуації. Її значення та роль під час вчинення конкретного кримінального правопорушення залежить від багатьох факторів. Це як фактори кримінального порядку, що залежать від злочинця, його задуму та відповідності поведінки жертви його очікуванням, так і фактори психологічного порядку: можливість або підсвідоме бажання стати жертвою даного кримінального правопорушення. Іноді має місце і цілком свідомо провокуюча поведінка. Як і майбутній злочинець, майбутній потерпілий оцінює життєву ситуацію, що склалася, та часто діє в залежності від результатів оцінки, а також в силу своїх поглядів і нахилів. Він взаємодіє не лише з майбутнім злочинцем, але і з іншими елементами ситуації.

Як основні детермінанти, що призводять до віктимності, на думку деяких дослідників, виступають поєднання тривожності, агресивності і навіюваності, а також високий рівень емоційної нестійкості, довірливості та низький самоконтроль [5. с. 1].

Д.В. Рівман вважав, що дослідження характеру відносин «злочинець-жертва» є необхідним практично у всіх випадках, коли вони можуть стати ключем до встановлення злочинця та мотивів кримінального правопорушення. Виходячи з аналізу цих відносин, нерідко можна в деталях установити, як поводитися злочинець та його жертва, і реконструювати подію кримінального правопорушення, його обстановку. З урахуванням відносин «злочинець-жертва» можна більш об'єктивно оцінити показання потерпілого, оскільки не виключено перекручування ним істини свідомо, виходячи із бажання допомогти злочинцю або, навпаки, погіршити його становище [5. с. 3].

Варто звернути увагу на класифікацію жертв сексуальних убивств, яка здійснена А.В. Старушкевичем, який взяв за критерій зміст взаємозв'язків «жертва-злочинець». У відповідності до них, жертви поділені на **чотири групи**: до першої входять особи, що знаходяться із сексуальним убивцею в інтимних, родинних і інших досить близьких відносинах; до другої входять жертви, різноманітні стосунки яких із сексуальним убивцею розвиваються на підставі особистого знайомства в рамках здійснення службової, суспільної та іншої діяльності; третю утворюють жертви, стосунки яких із сексуальним убивцею формуються на підставі випадкового знайомства. Четверту

складають потерпілі, взаємозв'язок яких із убивцею не був матеріалізований двосторонніми відносинами до моменту замаху, а контакти зі злочинцем виникли у зв'язку із вчиненням сексуального вбивства [6, с. 44].

T. and H. Schwendinger зазначають, що особи, які вчиняли зґвалтування, мають тенденцію порівнювати його з природними статевими зносинами, що ґрунтуються на добровільній участі сторін без застосування сили [7].

Не можна не враховувати вплив таких чинників, як параліч жертви під дією страху, раптовість нападу гвалтівника, а також імовірність поранення або смерті, що призводить до нездатності чинити опір злочинцеві. Параліч жертви під впливом гвалтівника тісно пов'язаний зі ступором або гіпнозом. Нерухомість нагадує реакцію тварини на появу хижака, як вважають психологи С. Д. Суареш і Г. Г. Галон (1979 р.), які порівнюють параліч жертв нападу зі ступором тварин перед атакою: «Оскільки страх від хижацького нападу, контакт і скутість є загальними домінантами насильства і зниження рухливості, а також через те, що реакції жертв насильства часто ідентичні лінії поведінки «загіпнотизованих» тварин, можна зробити висновок, що ступор і параліч, викликані страхом перед потенційним злочинцем сексуального насилля, є тим самим феноменом».

С. Д. Суареш і Г. Г. Галон зазначають, що на основі даного феномену можна пояснити відсутність опору з боку жертви. Ретроспективні дані, складені жертвами насильства, свідчать, що нездатність рухатися під час насильства відбувається через ступор жертви. Заяви, такі, як «моє тіло все було паралізовано» або «моє тіло все обважніло» – це найбільш загальні стани, аналогічні повному моторному гальмуванню й мускульній скутості. Проста аналогія може бути неправильною з приводу рівності сил у багатьох ситуаціях насильства, в якому сексуальні мотиви часто поєднані з агресивністю, садизмом і презирством до жертви [8].

Віктимна поведінка буває необережною, ризикованою, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого й через це може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках – вчиненню кримінального правопорушення.

За даними різних авторів, проведені численні дослідження свідчать, що алкоголь став основним провокатором зґвалтування та проявів сексуального насилля. У тому числі і щодо неповнолітніх осіб.

Матеріали досліджень та дані кримінальної статистики, зазначені Р. М. Янович, І. О. Єсип та М. Й. Штангрет, показують, що багато протиправних діянь зумовлені поведінкою самої жертви кримінального правопорушення, а саме:

- особливостями ситуаційного стану (сп'яніння), станом здоров'я (дефекти органів почуттів), особливим психічним настроєм, пов'язаним із неадекватними діями у звичайній ситуації;
- недбалим відношенням до безпеки своєї особистості, честі, гідності й схоронності майна;

- небажанням повідомити правоохоронним органам, що стосовно неї вчинялися злочини;
- легковажним ставленням до правил, які охороняють громадський порядок та безпеку;
- вступом у незаконну угоду;
- провокуючою поведінкою.

Віктимологічні дослідження здійснюються на двох основних рівнях, що співвідносяться між собою як злочин (особливий) і злочинність (загальний). Вивчення на особливому рівні дозволяє розцінювати поведінку жертви кримінального правопорушення як чинник, який може вплинути на зародження й розвиток у злочинця намірів протиправного характеру [9].

Жертв сексуального насильства можна класифікувати за суб'єктом нападу:

- від посягань жінок;
- від посягань чоловіків;
- від групових зґвалтувань.

За цими ознаками пропонується така класифікація:

- 1) жертви чоловічої статі від посягань активних злочинців;
- 2) жертви жіночої статі від будь-яких сексуальних посягань, вчинених у різній формі неприродними способами;
- 3) жертви дитячого віку, які були піддані кримінально протиправним діянням сексуального характеру з боку сексуальних злочинців з педофільними ознаками;
- 4) жертви похилого віку, що були піддані кримінально протиправним діянням сексуального характеру з боку злочинців з геронтофільними ознаками.

Для розгляду проблеми буде доцільним визначення ще одного показника – **індексу віктимізації**, тобто співвідношення всіх потерпілих від кримінального правопорушення до загальної чисельності осіб, які проживають на певній території, за певний відрізок часу.

Вищевикладене дозволяє нам висловити думку, що характер взаємовідносин злочинця з жертвою кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності значним чином впливає на мотивацію кримінально протиправного прояву. Характер соціального зв'язку між цими особами обумовлює вид і міру насильства, яке застосовується. Особистісні характеристики потерпілої особи обумовлюють рівень її віктимності, тобто потенційної можливості стати жертвою того чи іншого кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоконаності.

Серед обставин, що так чи інакше впливають на зазначену характеристику, можемо виділити: стать, вік, характер занять, морально-психологічні та психологічні характеристики; а також здатність чинити опір злочинцю, внутрішня готовність до нападу, поведінка в конкретній ситуації,

яка передувала кримінальному правопорушенню. Поряд з цим слід наголосити, що важливе значення в механізмі вчинення конкретного кримінального правопорушення відіграє стан сп'яніння потерпілої особи.

Переважає більшість авторів вважає: чим вище рівень віктимності неповнолітніх, тим більше імовірність того, що вони можуть стати жертвою сексуального насильства. Вважається, що наслідком останнього є розвиток у них цілого ряду негативних змін у психіці. Однак у більшості досліджень рівень віктимності визначається вже у жертв сексуального насильства, тобто після здійснення кримінального правопорушення, який сильно травмує психіку. Тому, якщо вважати, що потенційні жертви мають високу віктимність, то її рівень потрібно визначати до здійснення кримінального правопорушення, а не після нього.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії завершив роботу. Радіо Свобода. 21 грудня 2017. Архів 22 грудня 2017. Процитовано 22 грудня 2017.
2. http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec4/stat43.html [Архівовано 27 вересня 2007 у Wayback Machine.]
3. Ходанич Ю.М. / Питання злочину та покарання відповідно до праці П.А. ФЕЙЕРБАХА «Кримінальне право», перекладений П.Д. ЛОДІСМ / Ужгородський національний університет, Україна.
4. Г. Гентіг /монографія «Злочинець та його жертва. Дослідження за соціобіологією злочинності», 1948.
5. Юридичний Вісник «Криміналогічний аналіз особистості жертви статевого злочину та її поведінки» М.О. Ларченко, 2010.
6. С.О. Гура, Збірка наукових праць "Проблеми екстремальної та кризової психології", Харків, 2017, с. 12.
7. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : Навч. посібник / К., 1997. 44 с. 205.
8. Schwendinger T. and H. Rape and ihegalitv. U. S., Beverly Hills.- P. 240.
9. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Джужі.- К.: Атіка, 2006.- 352 с.
10. Кримінологія: Конспект лекцій / Р.М. Янович, І.О. Єсип, М.Й. Штангрет. – Львів: ДУВС, 2006. 144 с.
11. Л. В. Франк, Віктимологія та віктимність (про один із напрямків у теорії та практиці боротьби зі злочинністю) – Душанбе, 1972.